

ความสัมพันธ์ระหว่างกฎหมายกับศีลธรรม
จริยธรรม ศาสนา และจารีตประเพณี
The Relationship Between Law And Morality,
Ethics, Religion And Tradition

ws:waaags สมุญจโลา (อนุพันธ์)*

บทคัดย่อ

มนุษย์ต้องมีกฎเกณฑ์ที่ควบคุมความประพฤติของมนุษย์ กฎเกณฑ์นี้คือ เพื่อให้สังคมอยู่ร่วมกันอย่างสงบสุข “กฎหมาย ศีลธรรม จริยธรรม ศาสนา และจารีตประเพณี กฎหมายเป็นข้อบังคับของรัฐได้กำหนดเป็นลายลักษณ์อักษรเป็นส่วนใหญ่ กำหนดความประพฤติภายนอกของมนุษย์ที่แสดงออกมาให้เห็น ผู้ฝ่าฝืนจะได้รับผลร้ายหรือถูกลงโทษ ส่วนศีลธรรมเป็นความรู้สึกที่เกิดจากจิตใจของมนุษย์แต่ละคน ศีลธรรมนั้นมิได้มีการกำหนดเป็นลายลักษณ์อักษรแต่อย่างไรเป็นเพียงแต่คิดในทางที่ไม่ชอบก็ผิดศีลธรรมแล้ว ขึ้นอยู่กับความรู้สึกนึกคิดของคนๆนั้นโดยเฉพาะ ผลกระทบจากการฝ่าฝืนจริยธรรมจะได้รับเพียงการติเตียนจากสังคมเท่านั้น ส่วนผู้ฝ่าฝืนหลักคำสอนของศาสนาจะไม่มีสภาพบังคับไว้แน่นอน แต่หากผู้ใดฝ่าฝืนข้อบังคับทางศาสนามักจะถูกสังคมที่นับถือศาสนานั้นๆ รังเกียจไม่คบหาสมาคมด้วย ส่วนจารีตประเพณีจารีตเป็นบรรทัดฐานที่กำหนดให้คนในสังคมประพฤติปฏิบัติอย่างเข้มงวด มีการควบคุมที่รุนแรงเพื่อป้องกันการฝ่าฝืน โดยคนในสังคมนั้นถือว่าแบบแผนการปฏิบัติดังกล่าวเป็นสิ่งดีสิ่งงาม ผู้ละเมิดได้รับผลกระทบด้วยการติเตียนและรังเกียจจากสังคม ความสัมพันธ์ระหว่างกฎหมายกับศีลธรรม จริยธรรม ศาสนา และจารีตประเพณี มีหลายประการด้วยกัน โดยมีจุดมุ่งหมายเพื่อให้สังคมมีความสงบสุขซึ่งกฎหมายอาจมีลักษณะแตกต่างจากกฎเกณฑ์อื่นอยู่บ้างตรงที่กฎหมายมีโทษที่ค่อนข้างรุนแรงและเด็ดขาดกว่า สามารถนำมาบังคับใช้ให้เกิดผลที่เป็นรูปธรรมได้ดีกว่า นอกจากนั้นแล้วกฎหมายเป็นกฎเกณฑ์ที่ไม่อาจสามารถเกิดขึ้นเองได้เหมือนกับปรากฏการณ์ธรรมชาติ เช่น ฝนตก พายุพัด ไฟไหม้ ไฟฟ้า แต่กฎหมายมีจุดกำเนิดหรือที่มาของกฎหมายจากศีลธรรม ศาสนา และจารีตประเพณี

คำสำคัญ: กฎหมาย, ศีลธรรม, จริยธรรม, ศาสนา, จารีตประเพณี

* อาจารย์ประจำสาขาวิชาวิชารัฐประศาสนศาสตร์ วิทยาลัยสงฆ์ร้อยเอ็ด มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

Abstract

The society coexist peacefully. Humans have statutes that govern human behavior. This rule is a “moral, ethical, religious and customary law. Given the external behavior of a man who demonstrated. Violators will be punished or ill effects. The moral sense of the individual human mind. The moral is not defined in writing, it is only in a way that does not like it, then abandoned. Based on the feelings of the other person in particular. The impact of a breach of ethics will be a criticism of society. Those who violate the tenets of their religion will not be forced into it. Whoever violates the regulations were often religious society where religion itself. Unpleasant association with the conservative customary norm requiring the strict social conduct. A control to prevent serious violations. The people in that society considers such a plan is a pretty good thing. The breach affected by criticism and scorn from society. The relationship between law and morality, ethics, religion and tradition. There are several reasons the aim is to ensure social peace. The law, which may differ from other regulations in a way that is punishable by law, rather than radical and decisive. Can be applied to concrete results have been better. In addition, the law is a statute that may not have occurred as natural phenomena such as rain, thunder, lightning. But the law is the origin or source of the moral, religious and customary.

Keywords: Law, Moral, Ethics, Religion, Tradition

๑. บทนำ

กฎหมายเกิดจากการที่มนุษย์ได้มาอยู่รวมกันเป็นชุมชน เป็นกลุ่ม เป็นเผ่า เป็นหมู่บ้าน ในสมัยแรกเริ่มก็เป็นชุมชนขนาดเล็กที่เรียกว่า “ครอบครัว” บรรดาผู้อยู่ในครอบครัว ต่างก็ต้อง

เซื่องฟุ้งหัวหน้าครอบครัวถ้าไม่ปฏิบัติตาม หัวหน้าครอบครัวก็มีสิทธิที่จะลงโทษได้^๑ ครอบครัวในฐานะที่เป็นสถาบันทางสังคมที่มีอยู่ในปัจจุบันในทุกวัฒนธรรม^๒ กฎหมายมีความมุ่งหมายในอันที่จะบังคับให้บุคคลประพฤติในสิ่งที่สังคมปรารถนาและ

---

^๑ วิชาญ เครื่องงาม, “ความหมาย ลักษณะและโครงสร้างของกฎหมาย” เอกสารการสอนชุดวิชา ความรู้เบื้องต้นเกี่ยวกับกฎหมายทั่วไป สาขานิติศาสตร์ มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช เล่ม ๑ หน้าที่ ๑, (นนทบุรี : สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช, ๒๕๒๕), หน้า ๖.

^๒ Schaefer and Lamm, *Sociology*, (U.S.A. : McGraw-Hill, 1992), p. 381.

ป้องกันมิให้มีการประพฤติในสิ่งที่ไม่พึงปรารถนาของสังคม^๓ ถ้ามนุษย์อยู่เพียงคนเดียวก็ย่อมจะประพฤติตนอย่างไรก็ได้โดยไม่ต้องสนใจใคร แต่ด้วยเหตุที่มนุษย์รวมกันเป็นสิ่งมหัศจรรย์ยิ่งคงถือว่าตนทำอะไรอย่างใดก็ได้แล้ว สังคมคงอยู่ไม่ได้ เพราะเกิดความวุ่นวายตลอด^๔ ส่วนศีลธรรมเกิดจากจิตใจอันดีงาม ที่ปรารถนาให้คนในสังคมอยู่ร่วมกันอย่างปกติสุข แต่มนุษย์มีจิตใจที่หยابกระด้าง ชอบฝ่าฝืนศีลธรรม จึงต้องมีสิ่งที่หยาบกว่าศีลธรรมนั้นคือ “กฎหมาย” ซึ่งหมายถึงกฎที่สถาบันหรือผู้มีอำนาจสูงสุดในรัฐตราขึ้น หรือที่เกิดขึ้นจากจารีตประเพณีอันเป็นที่ยอมรับนับถือ เพื่อใช้ในการบริหารประเทศ เพื่อใช้บังคับบุคคลให้ปฏิบัติตาม หรือเพื่อกำหนดระเบียบแห่งความสัมพันธ์ระหว่างบุคคลหรือระหว่างบุคคลกับรัฐ^๕

ดังนั้น เพื่อให้สังคมอยู่ร่วมกันอย่างสงบสุข มนุษย์ต้องมีกฎเกณฑ์ที่ควบคุมความประพฤติของมนุษย์ กฎเกณฑ์นี้คือ “กฎหมาย ศีลธรรม จริยธรรม ศาสนา และจารีตประเพณี” นั่นเอง กฎหมายเป็นข้อบังคับของรัฐได้กำหนดเป็นลายลักษณ์อักษรเป็นส่วนใหญ่กำหนดความประพฤติ

ภายนอกของมนุษย์ที่แสดงออกมาให้เห็น ผู้ฝ่าฝืนจะได้รับผลร้ายหรือถูกลงโทษ กฎหมายเป็นเครื่องมือเพื่อกำกับความประพฤติในสังคมให้อยู่ร่วมกันได้อย่างปกติสุข โดยมีบทลงโทษสำหรับคนที่กระทำความผิดกฎหมาย และมีกระบวนการบังคับใช้กฎหมาย ได้แก่ ตำรวจเป็นผู้ทำหน้าที่ตรวจตราห้ามปราม และจับกุมผู้กระทำความผิดกฎหมาย ซึ่งเป็นขั้นตอนของระบบ ส่วนในชั้นกลางคือ อัยการจะเป็นผู้วินิจฉัยว่าพยานหลักฐานจากการสอบสวนเพียงพอที่จะพิสูจน์ให้รับฟังได้โดยปราศจากข้อสงสัยหรือไม่ว่าผู้ต้องหาเป็นผู้กระทำความผิดตามข้อกล่าวหา หากเห็นว่าเพียงพออัยการก็จะสั่งฟ้อง หากเห็นว่าไม่เพียงพอก็จะสั่งไม่ฟ้อง ส่วนชั้นปลายมีผู้พิพากษาเป็นผู้ทำหน้าที่ตัดสินความถูกผิดตามพยานหลักฐานที่ปรากฏต่อหน้า^๖ ส่วนศีลธรรมเป็นความรู้สึกที่เกิดจากจิตใจของมนุษย์แต่ละคน ศีลธรรมนั้นมิได้มีการกำหนดเป็นลายลักษณ์อักษรแต่อย่างไรเป็นเพียงแต่คิดในทางที่ไม่ชอบก็ผิดศีลธรรมแล้ว ขึ้นอยู่กับความรู้สึกนึกคิดของคนๆ นั้น โดยเฉพาะ จริยธรรมเป็นคุณงามความดีของบุคคลที่กระทำลงไปด้วยความมีสำนึกดีในจิตใจ ส่วนหลัก

^๓ วิสาร พันธนะ, เอกสารการสอนชุดวิชากฎหมายอาญา ๑ : ภาคทบทวน, สาขานิติศาสตรมหาบัณฑิต, สาขาวิชานิติศาสตรมหาบัณฑิต, สหประชาชาติ, พิมพ์ครั้งที่ ๑๗, (นนทบุรี : สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมมาธิราช, ๒๕๕๖), หน้า ๒๑.

^๔ ภูมิชัย สุวรรณดี มานิตย์ จุมปา และชิตาพร พิศลยบุตร ไต่ประวัติพิเศษ, ความรู้เบื้องต้นเกี่ยวกับกฎหมายทั่วไป, พิมพ์ครั้งที่ ๖, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์นิติธรรม, ๒๕๕๙), หน้า ๑๓.

^๕ ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๕๒, พิมพ์ครั้งที่ ๑, (กรุงเทพมหานคร : นานมีบุ๊คส์พับลิเคชันส์, ๒๕๕๖), หน้า ๔.

^๖ วรชัย ทองไทย, จดหมายข่าวประชากรและการพัฒนา. แหล่งที่มา : <http://www2.ipssr.mahidol.ac.th/newsletter/index.php/component/content/article/91-vol33-n06/140-vol33-n06-issue06> [๙ พฤศจิกายน ๒๕๕๙].

คำสอนของศาสนาสอนให้ทุกคนละเว้นจากการทำความชั่ว ให้ทำความดี มีความรักและความเมตตาต่อกัน ถ้าปฏิบัติตามเชื่อว่าจะไปสู่จุดมุ่งหมายสูงสุดของศาสนา และจารีตประเพณีเป็นบรรทัดฐานที่กำหนดให้คนในสังคมประพฤติปฏิบัติอย่างเข้มงวด มีการควบคุมที่รุนแรงเพื่อป้องกันการฝ่าฝืน โดยคนในสังคมนั้นถือว่าแบบแผนการปฏิบัติดังกล่าวเป็นสิ่งดีสิ่งงาม ผู้ละเมิดเป็นคนผิดคนชั่ว เป็นต้น

๒. กฎหมายต้องมีสภาพบังคับ

กฎหมายต้องเป็นข้อบังคับที่เป็นมาตรฐาน (standard) ที่ใช้กำหนดความประพฤติของสมาชิกของสังคมได้ว่าถูกหรือผิด ทำได้หรือทำไม่ได้ กฎหมายเป็นกฎเกณฑ์ที่กำหนดความประพฤติของบุคคลเพื่อให้บุคคลจำต้องปฏิบัติตามกฎเกณฑ์ จึงจำต้องมีสภาพบังคับในกรณีที่มีการฝ่าฝืนกฎหมาย กฎเกณฑ์ข้อบังคับใดไม่มีข้อบังคับไม่เรียกว่าเป็นกฎหมาย เช่น ในสมัยจอมพล ป. พิบูลสงครามเป็นนายกรัฐมนตรี รัฐบาลได้ออกประกาศเชิญชวนคนไทยให้สวมหมวกและให้นุ่งผ้าซิ่นแทนผ้าโจงกระเบน ประกาศนี้แจ้งให้ประชาชนทราบว่ารัฐบาลนิยมให้ประชาชนปฏิบัติอย่างไรมิใช่บังคับ จึงไม่ใช่กฎหมาย ส่วนที่เป็นสภาพบังคับ (Sanction) ของกฎหมายมีทั้งสภาพบังคับที่เป็นผลร้ายและผลดี^๓ ประกอบด้วย ๑) สภาพบังคับที่เป็นผลร้าย ในทางอาญา

สภาพบังคับที่เป็นผลร้าย ได้แก่ โทษทางอาญา ซึ่งได้แก่ประหารชีวิต จำคุก กักขัง ปรับ และริบทรัพย์สิน และ ๒) สภาพบังคับที่เป็นผลดี ในความเป็นจริงแล้ว บุคคลมิใช่ปฏิบัติตามกฎหมายเพราะกลัวผลร้ายเท่านั้น บุคคลอาจปฏิบัติตามกฎหมายเพราะแรงจูงใจจากผลประโยชน์ที่กฎหมายให้ ตัวอย่างเช่น เมื่อรัฐบาลมีนโยบายที่จะส่งเสริมการลงทุนที่กระจัดกระจายอยู่ในเมืองหลวงให้ไปอยู่ส่วนภูมิภาค แทนที่จะออกกฎหมายบังคับให้บุคคลไปลงทุนยังส่วนภูมิภาค โดยกำหนดโทษการฝ่าฝืนไว้ รัฐบาลสามารถออกกฎหมายส่งเสริมการลงทุนโดยให้สิทธิพิเศษแก่ผู้ลงทุนในส่วนภูมิภาค เช่น สิทธิที่จะได้รับการยกเว้นภาษีเงินได้นิติบุคคลสำหรับกำไรที่ได้จากการประกอบกิจการที่ได้รับการส่งเสริมการลงทุนหรือเมื่อปฏิบัติตามกฎหมายจะได้รับการลดหย่อนภาษีอีกทั้งยังส่งผลดีต่อการพัฒนาประเทศ เช่น การจัดเก็บภาษีมรดกเป็นมาตรการของรัฐที่ดีในการขจัดปัญหาความเหลื่อมล้ำทางด้านเศรษฐกิจในสังคมเพื่อลดช่องว่างระหว่างคนรวยและคนจนในประเทศไทย เป็นเครื่องมือให้รัฐนำเงินที่ได้จากการจัดเก็บภาษีไปพัฒนาประเทศ^๔

๓. กฎหมายกับความเป็นธรรมในสังคม

ความเป็นธรรมหรือยุติธรรมแปลตามตัวได้ว่า การยุติข้อพิพาทโดยธรรมะ สิ่งที่ยุติธรรมที่สุดคือ สิ่งที่คู่พิพาทพึงพอใจทั้งสองฝ่าย กฎหมาย

^๓ หยุด แสงอุทัย, *ความรู้เบื้องต้นเกี่ยวกับกฎหมายทั่วไป*, พิมพ์ครั้งที่ ๑๒, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ประกายพริก, ๒๕๓๘), หน้า ๔๒.

^๔ พระพลากร สมุจจโล (อนุพันธ์), “นโยบายการเรียกเก็บภาษีมรดกของไทย : ความเท่าเทียมทางสังคม”, *วารสารวิชาการธรรมศาสตร์*, ปีที่ ๑๖ ฉบับที่ ๒ (กรกฎาคม-ตุลาคม ๒๕๕๙) : หน้า ๒๔๑-๒๕๔.

(Law) กับความยุติธรรม (Justice) นั้นไม่ใช่สิ่งเดียวกัน เพราะการที่มีคำไข้อยู่สองคำ คือ กฎหมาย คำหนึ่งกับยุติธรรมคำหนึ่งก็แสดงอยู่ในตัวแล้วว่า ไม่ใช่สิ่งเดียวกันเสมอไป อีกทั้งถ้าเป็นสิ่งเดียวกัน จะใช้คำสองคำต่างกันให้ฟังเพื่อทำอะไร ความยุติธรรมจึงไม่ใช่การยุติตามกฎหมาย หากแต่ความยุติธรรมนั้นเป็นเป้าหมายของกฎหมาย ดังพระบรมราโชวาทของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ ๙ ในพิธีพระราชทานประกาศนียบัตรแก่นิติบัณฑิตไทยสมัยที่ ๓๓ การศึกษา ๒๕๒๓ ณ อาคารใหม่สวนอัมพร ๒๙ ตุลาคม ๒๕๒๔ ความว่าความตอนหนึ่งว่า

“มีคำพูดที่พูดถึงนักกฎหมายอยู่อย่างหนึ่ง คนที่ทำงานกับกฎหมายมากๆ มักจะติดต่อบทกฎหมาย คำพูดอย่างนี้จะไม่ใช้คำชม หากแต่เป็นคำติถึงนักกฎหมายบางคนทีถือแต่ต่อบทกฎหมายเป็นหลัก การธำรงรักษาความยุติธรรมหรือความเป็นธรรม จึงควรระมัดระวังให้มาก คือควรจะได้ทำความเข้าใจให้แน่ชัดว่ากฎหมายนั้นไม่ใช่ตัวความยุติธรรม เป็นแต่เพียงเครื่องมืออย่างหนึ่งสำหรับใช้ในการรักษาและอำนวยความยุติธรรมเท่านั้น การใช้กฎหมายจึงต้องมุ่งหมายใช้รักษาความยุติธรรม ไม่ใช่เพื่อรักษาต่อบทของกฎหมายเอง และการรักษาความยุติธรรมในแผ่นดินมิได้มีวงแคบอยู่แต่แค่ขอบเขตของกฎหมาย หากต้องขยายออกไปถึงศีลธรรมจรรยา ตลอดจนเหตุผลพอ

ตามความเป็นจริงด้วย”^๔ จึงกล่าวได้ว่า “ความยุติธรรมมาก่อนกฎหมายและอยู่เหนือกฎหมาย”

๔. กฎหมายอาญากับหลักศีล ๕

ถ้าเราใช้ปัญญาในการพิจารณาศีล ๕ จากคำสอนของศาสนาพุทธ พบว่า จากข้อที่ ๑-ข้อที่ ๔ เป็นสิ่งที่เราไม่ต้องการให้เกิดขึ้นกับตัวเราทั้งสิ้น เมื่อเป็นเช่นนี้แล้ว เราก็ไม่ควรไปกระทำกับผู้อื่นเหมือนกัน ส่วนข้อที่ ๕ นั้น ถ้าประมาทเสียแล้ว เราก็จะละเมิด ตั้งแต่ข้อ ๑ ถึง ข้อ ๔ โดยไม่รู้ตัวก็ได้ อย่างไรก็ตามศีล ๕ เป็นเพียงข้อปฏิบัติที่ทำด้วยความสมัครใจ จึงไม่ใช่กฎหมายในความหมายที่แท้จริง เพราะไม่มีตัวบทลงโทษ ดังนั้น กฎหมายที่บัญญัติให้สอดคล้องกับศีล ๕ จึงเป็นกฎหมายที่เป็นธรรม

อนึ่งยังทำให้มนุษย์อยู่ร่วมกันอย่างมีความสุขอีกด้วยทุกคนคิดว่ากฎหมายเป็นเรื่องที่ยู่ยากมีกฎระเบียบ ข้อบังคับต่างๆ มากมาย แต่ความจริงแล้วกฎหมายเป็นเรื่องที่ง่ายนิดเดียว จึงไม่ใช่เรื่องที่ปวดหัวที่จะต้องท่องจำ ประเทศไทยเรามีการนับถือศาสนาพุทธเป็นส่วนใหญ่ พระพุทธองค์ท่านได้ให้หลักในการไม่เบียดเบียนผู้อื่นด้วยศีล ๕ ข้อศีลธรรมมีศักดิ์สูงกว่ากฎหมาย เพราะศีลธรรมนั้นอยู่ที่กาย วาจา และใจ พุดง่าย ๆ ว่า ศีลธรรมแค่คิดก็ผิดแล้ว ส่วนกฎหมายนั้นต้องมีการคิด ตัดสินใจที่จะกระทำ ตระเตรียมการและลงมือกระทำ หาก

^๔ คณะนิติศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, *ประมวลพระราชดำรัสและพระบรมราโชวาทที่พระราชทานในโอกาสต่างๆ อันเกี่ยวกับเรื่องกฎหมายตั้งแต่พุทธศักราช ๒๔๘๙ จนถึง ๒๕๒๙*, (กรุงเทพมหานคร : หอรัตนชัยการพิมพ์, ๒๕๓๐), หน้า ๘๕.

เพียงแต่คิดหรือตัดสินใจที่จะกระทำแต่ยังไม่กระทำ ก็ยังไม่มีกรรมติด ส่วนถ้าได้กระทำแล้วก็เป็นกรรมติดสำเร็จ ถ้ากระทำแล้วไม่สำเร็จก็เป็นกรรมติดฐานพยายาม

ศีล ๕ ข้อ นั้นประกอบด้วย ข้อ ๑ ปาณาติปาตา เวรมณี คือ เจตนาเป็นเครื่องงดเว้นจากการฆ่า การเบียดเบียน การทำร้ายร่างกาย กฎหมายก็ได้บัญญัติเป็นความผิดต่อชีวิตและร่างกายไว้ เช่น ข้อหาฆ่าคนตาย ทำร้ายร่างกายผู้อื่น ศีลข้อ ๒ อทินนาทานา เวรมณี เจตนาเป็นเครื่องงดเว้นจากการถือเอาสิ่งของที่เจ้าของไม่ได้ให้ด้วยอาการแห่งขโมยหรือโจร กฎหมายก็บัญญัติเป็นความผิดเกี่ยวกับทรัพย์สิน เช่น ลักทรัพย์ วิ่งราวทรัพย์ ชิงทรัพย์ ปล้นทรัพย์ กรรโชกทรัพย์ ริดเอาทรัพย์ ยักยอกทรัพย์ บุกรุก ทำให้เสียทรัพย์ รับของโจร ศีลข้อ ๓ กามเมสุมิฉฉาจารา เวรมณี เจตนาเป็นเครื่องงดเว้นจากการประพฤติผิดในกามหรือทางเพศ กฎหมาย

ก็บัญญัติเป็นความผิดเกี่ยวกับเพศ เช่น ข่มขืน อนาจาร พรากผู้เยาว์ ข้ำเราเด็ก ศีลข้อ ๔ มุสาวาทา เวรมณี เจตนาเป็นเครื่องงดเว้นจากการพูดเท็จ กฎหมายก็บัญญัติเป็นความผิดเกี่ยวกับการพูด เช่น ดูหมิ่น หมิ่นประมาท ฉ้อโกง ศีลข้อ ๕ สุราเมรัยมัชชะปมาทฎฐานา เวรมณี เจตนาเป็นเครื่องงดเว้นจากการดื่มน้ำเมาอันเป็นที่ตั้งแห่งความประมาท อันได้แก่ สุรา เครื่องดื่มมีนเมาอื่นๆ เช่น ผื่น เฮโรอีน กัญชา ยาบ้า ฯลฯ กฎหมายก็บัญญัติเป็นความผิดเกี่ยวกับประมาทเป็นเหตุคนตาย ประมาทเป็นเหตุให้ผู้อื่นได้รับบาดเจ็บ กฎหมายเกี่ยวกับความผิดฐานเมาสุราขณะขับซิ่งรถ กฎหมายเกี่ยวกับยาเสพติดให้โทษ เป็นต้น

จะเห็นได้ว่ากฎหมายกับศีลธรรมเป็นของคู่กัน และกฎหมายนั้นไม่ใช่เรื่องยาก กฎหมายง่ายนิดเดียว หากไม่ผิดศีล ๕ ก็ไม่ผิดกฎหมายและไม่ต้องรับโทษ^{๑๐}

^{๑๐} ขวลิต นักระบาด, *กฎหมายง่ายนิดเดียว*. แหล่งที่มา : https://www.facebook.com/permalink.php?story_fbid=163055570509824&id=163020813846633 [๙ พฤศจิกายน ๒๕๕๙].

กฎหมายแพ่งและพาณิชย์ มาตรา ๓๖๘ บัญญัติว่า “สัญญาที่นั้นท่านให้ตีความไปตามวัตถุประสงค์ในทางสุจริต โดยพิเคราะห์ถึงปกติประเพณีด้วย”

จารีตประเพณีที่จะเป็นที่มาของกฎหมายนั้นจะต้องมีลักษณะ ดังนี้ ๑) เป็นจารีตประเพณีที่ปฏิบัติสืบต่อกันเป็นเวลานานและสม่ำเสมอจนกลายเป็นทางปฏิบัติ หรือความเคยชิน หรือธรรมเนียม และ ๒) ประชาชนมีสภาพจิตใจที่รู้สึกว่าการจารีตประเพณีเหล่านั้นเป็นที่ถูกต้อง และต้องปฏิบัติตาม ตัวอย่างจารีตประเพณีที่เป็นกฎหมาย เช่น จารีตประเพณีว่าบิดามารดาเขียนดีสั่งสอนอบรมบุตรได้ เป็นต้น

อนึ่ง ด้วยเหตุที่ประเทศไทยอยู่ในระบบซีวิลลอว์ฉะนั้น เมื่อมีกฎหมายลายลักษณ์อักษรบัญญัติเรื่องนั้นไว้ (ช่องว่างของกฎหมาย) ดังนั้น จารีตประเพณีมีข้อจำกัดในการ ใช้ดังนี้^{๑๑} ๑)

กฎหมายจารีตประเพณีจะสร้างความผิดทางอาญาขึ้นมาใหม่ไม่ได้ เพราะกฎหมายอาญาที่จะเอาผิดบุคคลนั้นต้องกำหนดไว้โดยชัดเจนเป็นลายลักษณ์อักษร ตรงกันข้ามหากเป็นกรณี กฎหมายจารีตประเพณียกเว้นความผิดทางอาญาแล้วสามารถใช้ได้ เช่น การชกมวยตามกติกา ถ้าชกกันตามกติกาแล้วฝ่ายใดฝ่ายหนึ่งตาย กฎหมายจารีตประเพณีไทยไม่ถือว่ามีความผิดฐานฆ่าผู้อื่น หรือกรณีการแข่งขันกีฬาอื่น ก็เช่นกันถ้าเล่นตามกติกาแล้วมีการตายเกิดขึ้นผู้เป็นเหตุให้ผู้อื่นถึงแก่ความตายไม่มีความผิดฐานฆ่าผู้อื่น และ ๒) กฎหมายจารีตประเพณีจะกำหนดหน้าที่ของบุคคลเพิ่มขึ้นไม่ได้ เช่น หน้าที่เสียภาษีอากรจะต้องถูกกำหนดโดยกฎหมายลายลักษณ์อักษร จะมีกฎหมายจารีตประเพณีให้เสียมรดกต่างๆ ที่ไม่กฎหมายลายลักษณ์อักษรบัญญัติไว้ไม่ได้^{๑๒}

กฎหมายกับจารีตประเพณีมีความแตกต่างกันดังนี้	
กฎหมาย	จารีตประเพณี
๑. กฎหมายเป็นข้อบังคับของรัฐ	๑. จารีตประเพณีเป็นข้อบังคับของชนชั้นใดชั้นหนึ่งหรืออาชีพใดอาชีพหนึ่งเท่านั้น
๒. การกระทำความผิดหรือฝ่าฝืนกฎหมาย ผู้กระทำจะมีความผิดและถูกลงโทษ	๒. จะได้รับเพียงการติเตียนจากสังคมเท่านั้น
๓. กฎหมายเป็นข้อกำหนดความประพฤติของมนุษย์เพียงบางอย่างเท่านั้น	๓. จารีตประเพณีครอบคลุมการดำรงชีวิตของมนุษย์ทั้งหมด

^{๑๑} หยุต แสงอุทัย, *ความรู้เบื้องต้นเกี่ยวกับกฎหมายทั่วไป*, พิมพ์ครั้งที่ ๑๒, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ประกายพริก, ๒๕๓๘), หน้า ๖๗.

^{๑๒} ภูมิชัย สุวรรณดี มานิตย์ จุมปา และชิตาพร พิศลยบุตร โต้ะวิเศษกุล, *ความรู้เบื้องต้นเกี่ยวกับกฎหมายทั่วไป*, พิมพ์ครั้งที่ ๖, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์นิติธรรม, ๒๕๔๙), หน้า ๔๒.

๖. ศีลธรรม

ศีลธรรม คือความรู้สึกนึกคิดของมนุษย์ว่า การกระทำอย่างไรเป็นการกระทำที่ชอบที่ควร หรือไม่ชอบไม่ควร มีสติปัญญาที่สามารถพิจารณาได้ว่า เมื่อได้ทำอะไรไป บุคคลอื่นอาจจะไม่ยินดี ไม่ยินยอม อาจจะต่อสู้ ขัดขวางหรือมีการแก้แค้นได้ มนุษย์เราก็จะต้องระมัดระวังไม่กระทำในสิ่งที่อาจถูกคนอื่นตอบโต้หรืออาจจะถูกตำหนิได้ ความรู้สึก ระมัดระวังเหล่านี้จะเกิดขึ้นในจิตใจของมนุษย์เอง ว่าสิ่งใดเป็นสิ่งที่ควรกระทำหรือไม่ควรกระทำที่เรา เรียกว่า ศีลธรรมผู้ที่ฝ่าฝืนอาจได้รับผลเป็นการ กระทบกระเทือนต่อจิตใจของตนเอง ซึ่งจะมาก

หรือน้อยขึ้นอยู่กับความรู้สึกผิดชอบชั่วดีของแต่ละ คนศีลธรรมเป็นความผิดบาปในใจ แต่กฎหมายถ้า มีการบัญญัติไว้หากฝ่าฝืนจะต้องได้รับโทษ ๕ ประการ คือ ประหารชีวิต จำคุก กักขัง ปรับ และ ริบทรัพย์สินหรือยอมให้นำเอาหลักเกณฑ์ทาง ศีลธรรมมาใช้เป็นกฎหมายได้ตั้งปรากฏใน ประมวล กฎหมายแพ่งและพาณิชย์ มาตรา ๑๑๓ ซึ่งบัญญัติ ว่า “การใดมีวัตถุประสงค์เป็นการต้องห้ามชัดแจ้ง โดยกฎหมายก็ดี เป็นการพันวิสัยก็ดี เป็นการ ขัดขวางต่อความสงบเรียบร้อยหรือศีลธรรมอันดี ของประชาชนก็ดี การนั้นท่านว่าเป็นโมฆะกรรม”

กฎหมายกับศีลธรรมมีความแตกต่างกัน	
กฎหมาย	ศีลธรรม
๑. กฎหมายเป็นข้อบังคับของรัฐ	๑. ศีลธรรมเป็นความรู้สึกที่เกิดจากจิตใจของมนุษย์แต่ละคน
๒. ข้อบังคับของกฎหมายกำหนดเป็นลายลักษณ์อักษร เป็นส่วนใหญ่	๒. ศีลธรรมนั้นมิได้มีการกำหนดเป็นลายลักษณ์อักษรแต่อย่างใด
๓. กฎหมายกำหนดความประพฤติภายนอกของมนุษย์ที่ แสดงออกมาให้เห็น	๓. ศีลธรรมเป็นเพียงแต่คิดในทางที่ไม่ชอบก็ผิดศีลธรรม แล้ว
๔. กฎหมายนั้น ผู้ฝ่าฝืนจะได้รับผลร้ายหรือถูกลงโทษ	๔. ศีลธรรมนั้นขึ้นอยู่กับความรู้สึกนึกคิดของคนๆ นั้นโดยเฉพาะ โดยจะกระทบกระเทือนจิตใจของเขามากน้อย เพียงใดเท่านั้น
๕. มีการบัญญัติไว้หากฝ่าฝืนจะต้องได้รับโทษ คือ ประหารชีวิต จำคุก กักขัง ปรับ และริบทรัพย์สิน	๕. ศีลธรรมเป็นความผิดบาปในใจ

๗. ข้อบังคับทางศาสนา

ศาสนา คือ กฎข้อบังคับที่ศาสนาของแต่ละศาสนากำหนดขึ้นตามความเชื่อของตนเพื่อ ใ้มนุษย์ที่นับถือหรือศรัทธาในศาสนานั้นมีความ

เชื่อถือและบังคับตนเองให้ประพฤติปฏิบัติแต่ใน สิ่งที่ดีและให้ละเว้นไม่ปฏิบัติในสิ่งที่เป็นความชั่ว ผู้ฝ่าฝืนอาจได้รับผลร้ายแก่จิตใจของตนเอง ทั้งใจ ขณะกระทำ ในอนาคต หรือแม้แต่ภายหลังจากนี้

ได้ตายไปแล้วเช่น ศาสนาพุทธ มีศีล ๕ ห้ามมิให้ฆ่าสัตว์ มิให้ลักทรัพย์ มิให้ประพฤติผิดในกาม มิให้พูดปด และมีให้ดื่มน้ำเมา เป็นต้น

กฎเกณฑ์หรือข้อบังคับความประพฤติ ดังที่กล่าวมาแล้วนี้ยังไม่ใช่กฎหมาย แต่ก็ถือว่ามีอิทธิพลเกี่ยวพันกับกฎหมายอยู่ไม่น้อย จนสามารถกล่าวได้ว่า จารีตประเพณี ศีลธรรม และข้อบังคับทางศาสนาเป็นที่มาของกฎหมายได้ทางหนึ่ง หรือ

ยอมให้นำเอากฎหมายแห่งศาสนามาใช้เป็นกฎหมายได้ ดังปรากฏในพระราชบัญญัติให้ใช้กฎหมายอิสลามในเขตจังหวัดปัตตานี ยะลา นราธิวาส สตูล พ.ศ. ๒๔๘๙ ซึ่งให้ใช้กฎหมายอิสลามแก่คดีครอบครัว หรือมรดกเฉพาะกับกรณีที่อยู่ความเป็นมุสลิม และมีภูมิลำเนาในเขตปกครองของจังหวัดปัตตานี หรือ ยะลา หรือ นราธิวาส หรือ สตูลได้

กฎหมายกับศาสนามีความแตกต่างกัน	
กฎหมาย	ศาสนา
๑. ถ้าผู้ใดฝ่าฝืนก็จะมีสภาพบังคับ (Sanction) เกิดขึ้นทันที เช่น ถ้าฆ่าคนตาย ก็จะถูกจำคุกตลอดชีวิต เป็นต้น	๑. ไม่มีสภาพบังคับไว้นั่นเอง แต่หากผู้ใดฝ่าฝืนข้อบังคับทางศาสนาก็จะถูกสังคมที่นับถือศาสนานั้นๆ รังเกียจไม่คบหาสมาคมด้วย

๘. จริยธรรม

สังคมทุกสังคมจะมีความพยายามที่จะสร้างบรรทัดฐานทางศีลธรรม จริยธรรม ความถูกต้อง เพื่อให้เกิดความสามานฉันท์และความสงบสุข บรรทัดฐานดังกล่าวจะกลายเป็นกลไกที่จะทำให้ความสัมพันธ์ของมนุษย์ดำเนินไปอย่างราบรื่น บรรทัดฐานจึงถูกกำหนดให้เป็นข้อสั่งสอนทางศาสนา บรรทัดฐานในทางศีลธรรม จริยธรรม หลักกฎหมาย หลักนิติธรรม จริยธรรมเป็นหลักของการประพฤติ การดำเนินชีวิตอย่างประเสริฐ^{๑๓} การประพฤติปฏิบัติ และการปรับตัวให้เข้ากับกฎเกณฑ์

หรือมาตรฐานที่ถูกต้องดีงาม และก่อให้เกิดประโยชน์ต่อตนเอง และสังคมโดยรวม^{๑๔} การใช้กฎหมายจะต้องคำนึงถึงความยุติธรรมและสอดคล้องกับจริยธรรม โดยเฉพาะเจตนารมณ์ของการออกกฎหมายนั้นด้วยจึงจะมีความชอบธรรม ความถูกต้องตามกฎหมายการปลูกฝังจิตสำนึกด้านคุณธรรมจริยธรรมในสังคมไทย ต้องดำเนินการในลักษณะ คือ การ “ปลูก” และการ “ปลุก” ในส่วนของการ “ปลูก” นั้น ใช้สำหรับเด็กและเยาวชนที่เปรียบเป็นดั่งผ้าขาวและจะเป็นพลังสำคัญที่จะขับเคลื่อนสังคมไทยในอนาคต ซึ่งจะต้องได้รับการ

^{๑๓} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตโต), *พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์*, พิมพ์ครั้งที่ ๑๔, (กรุงเทพมหานคร : ธนัชการพิมพ์, ๒๕๕๓), หน้า ๕๗.

^{๑๔} พิมพ์พรรณ เทพสุเมธานนท์, *โรงเรียนและชุมชน*, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์อักษรไทย, ๒๕๒๔), หน้า ๙.

ปลูกฝังความคิดและทัศนคติด้านคุณธรรมและจริยธรรมตั้งแต่วัยเด็ก เพื่อเจริญงอกงามเป็นเมล็ดพันธุ์แห่งคุณธรรมจริยธรรมที่จะเผยแพร่ออกไปในสังคมไทยต่อไป คุณสมบัติของผู้ผดุงคุณธรรมมีหลักยึดด้านคุณธรรมและจริยธรรม คือ เมื่อมีกฎหมายบังคับใช้อยู่แล้ว ข้อพิจารณากฎหมายเป็นสิ่งที่มีความสัมพันธ์ต่อบุคคลโดยทั่วไป ไม่เป็นการเฉพาะเจาะจงถึงสาขาวิชาชีพใดโดยเฉพาะ มาตรฐานทางคุณธรรมจริยธรรมนั้น จะเป็นแนวทางของผู้ผดุงคุณธรรมควรปฏิบัติหน้าที่ให้มีประสิทธิภาพสูงและดำรงตนให้มีความเหมาะสม เพื่อรักษาเกียรติภูมิแห่งวิชาชีพ^{๑๕} ดังนั้น บุคคลต้องมีศีลธรรมต้องนำหน้าความรู้ ปัญหาที่เกิดขึ้นในที่ทำงาน

หลายแห่งคือ คนส่วนใหญ่มักไม่ฝึกฝนปรับปรุงตัวเอง โดยเฉพาะความประพฤติ บางคนปรับปรุงเฉพาะความรู้ ซึ่งความรู้ทางโลก เป็นความรู้ที่สามารถเรียนรู้ทันกันโดยใช้เวลาไม่นาน และหากมีความรู้แล้วแต่ไม่รู้จักการฝึกฝนตนเอง ก็ยากที่จะเจริญก้าวหน้าได้ทางที่ถูกที่ควรคือ เมื่อด้านวิชาการก้าวหน้าอยู่ตลอดตัวเราก็ต้องพยายามค้นคว้าเพิ่มเติมมากหรือน้อยก็ให้ก้าวหน้าไปเรื่อย ๆ พร้อมกันนั้นก็ปรับปรุงคุณธรรมในตัวเราเสียแต่เนิ่นๆ พอถึงเวลาแล้วเราต้องอาศัยคุณธรรมเป็นแนวทางในเรื่องการถนอมน้ำใจคน เรื่องการเข้าถึงสังคม เรื่องการติดต่อกับผู้ใหญ่ และอีกหลายสิ่งอย่างแต่ถ้าขาดคุณธรรมย่อมเกิดปัญหาตามมามากมาย^{๑๖}

กฎหมายกับจริยธรรมมีความแตกต่างกัน	
๑. กฎหมายเป็นข้อบังคับของรัฐ	๑. คุณธรรมที่แสดงออกในลักษณะที่ตีงาม ถูกต้องสมควรและเหมาะสม
๒. กฎหมายนั้น ผู้ฝ่าฝืนจะได้รับผลร้ายหรือถูกลงโทษ	๒. ความคิด ความเชื่อ ความสนใจที่เหมือน ๆ กันของคนส่วนใหญ่ในช่วงเวลาหนึ่ง ๆ ในประวัติศาสตร์ และสิ่งที่ถูกแสดงออกมาในวัฒนธรรมในช่วงเวลานั้น

๙. บทสรุป

เพื่อให้สังคมอยู่ร่วมกันอย่างสงบสุข มนุษย์ต้องมีกฎเกณฑ์ที่ควบคุมความประพฤติของมนุษย์ กฎเกณฑ์นี้คือ “กฎหมาย ศีลธรรม จริยธรรม ศาสนา และจารีตประเพณี กฎหมายเป็นข้อบังคับ

ของรัฐได้กำหนดโดยมีวัตถุประสงค์เพื่อควบคุมความประพฤติของมนุษย์ ผู้ฝ่าฝืนจะได้รับผลร้ายหรือถูกลงโทษ กฎหมายต้องผดุงไว้ซึ่งความถูกต้อง ความยุติธรรม ความดีงามในสังคม เป็นแบบอย่าง ที่คนส่วนใหญ่จะถือปฏิบัติ ส่วนศีลธรรม

^{๑๕} วัน สุวรรณพงษ์, “หลักวิชาชีพนักกฎหมายสำหรับทนายความ”, วารสารวิชาการธรรมทรรณ, ปีที่ ๑๖ ฉบับที่ ๒ (กรกฎาคม-ตุลาคม ๒๕๕๙) : หน้า ๒๒๑-๒๔๐.

^{๑๖} พระศราวุธ นนทะพา, “กระบวนการเรียนรู้เพื่อพัฒนาศักยภาพตนเองตามแนวทางพระพุทธศาสนา”, วารสารสถาบันวิจัยพินิตธรรม, ปีที่ ๒ ฉบับที่ ๒ (กรกฎาคม-ธันวาคม ๒๕๕๘) : หน้า ๑๐.

เป็นความรู้สึกที่เกิดจากจิตใจของมนุษย์แต่ละคน คือศีลธรรม ซึ่งเป็นกฎเกณฑ์ของสังคมระดับต้น สำหรับให้สมาชิกสังคมประพฤติปฏิบัติเพื่อให้เกิดความสงบสุข ไม่สะดุ้งกลัว ไม่หวาดระแวงภัย เป็นหลักประกันสังคมที่สำคัญ สังคมที่สงบสุข ไร้วาทะกันไม่ได้ เอื้อเพื่อเอื้อแผ่ต่อกัน ไม่เบียดเบียน ไม่ทะเลาะ ไม่กดขี่ข่มเหง ไม่เอาัดเอาเปรียบกัน เป็นต้น จริยธรรม คือ คุณงามความดีของบุคคลที่กระทำลงไปด้วยความมีสำนึกดีในจิตใจ โดยได้ยึดถือปฏิบัติจนเป็นความเคยชินกันมายาวนาน อันเป็นลักษณะนิสัยของคนดีที่พึงประพฤติปฏิบัติจนเป็นที่ยอมรับว่าเป็นสิ่งที่ดีงามถูกต้อง ส่วนศาสนานั้น คือ หลักคำสอนคนให้เป็นคนดี มีศีลธรรมประจำใจ อยู่ในสังคมได้อย่างสันติสุข อีกทั้งยังเป็นที่ยึดเหนี่ยวทางจิตใจ และมีหลักในการดำเนินชีวิต ที่ถูกต้องและปลอดภัย ศาสนาช่วยทำให้คนมีจิตใจสูงและประเสริฐกว่าสัตว์ และยังช่วยส่งเสริมสร้างสรรค์ผลงานอันมีคุณค่าทางด้านศิลปะและ

วัฒนธรรม ส่วนจารีตประเพณี เป็นบรรทัดฐานที่กำหนดให้คนในสังคมประพฤติปฏิบัติอย่างเข้มงวด มีการควบคุมที่รุนแรงเพื่อป้องกันการฝ่าฝืน โดยคนในสังคมนั้นถือว่าแบบแผนการปฏิบัติดังกล่าวเป็นสิ่งดีสิ่งงาม ผู้ละเมิดได้รับผลกระทบด้วยการถูกตีเตือนและรังเกียจจากสังคม ความสัมพันธ์ระหว่างกฎหมายกับศีลธรรม จริยธรรม ศาสนา และจารีตประเพณี มีหลายประการด้วยกัน โดยมีจุดมุ่งหมายเพื่อให้สังคมมีความสงบสุข ซึ่งกฎหมายอาจมีลักษณะแตกต่างจากกฎเกณฑ์อื่นอยู่บ้างตรงที่กฎหมายมีโทษที่ค่อนข้างรุนแรงและเด็ดขาดกว่าสามารถนำมาบังคับใช้ให้เกิดผลที่เป็นรูปธรรมได้ดีกว่า นอกจากนั้นแล้วกฎหมายเป็นกฎเกณฑ์ที่ไม่อาจสามารถเกิดขึ้นเองได้เหมือนกับปรากฏการณ์ธรรมชาติ เช่น ฝนตก พายุร้อน ไฟป่า แต่กฎหมายมีจุดกำเนิดหรือที่มาของกฎหมายจากศีลธรรม ศาสนา และจารีตประเพณี

บรรณานุกรม

๑. ภาษาไทย

(๑) หนังสือ :

- คณะนิติศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย. **ประมวลพระราชดำรัสและพระบรมราโชวาทที่พระราชทานในโอกาสต่างๆ อันเกี่ยวกับเรื่องกฎหมายตั้งแต่พุทธศักราช ๒๔๘๙ จนถึง ๒๕๒๙.** กรุงเทพมหานคร : หอรัตนชัยการพิมพ์, ๒๕๓๐.
- พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต). **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์.** พิมพ์ครั้งที่ ๑๔. กรุงเทพมหานคร : ธนรัชการพิมพ์, ๒๕๕๓.
- พิมพ์พรรณ เทพสุเมธานนท์. **โรงเรียนและชุมชน.** กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์อักษรไทย, ๒๕๒๔.
- ภูมิชัย สุวรรณดี มานิตย์ จุมปา และชิตาพร พิศลยบุตร ไต้ะวิเศษกุล. **ความรู้เบื้องต้นเกี่ยวกับกฎหมายทั่วไป.** พิมพ์ครั้งที่ ๖. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์นิติธรรม, ๒๕๔๙.

ราชบัณฑิตยสถาน. **พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๕๒**. พิมพ์ครั้งที่ ๑. กรุงเทพมหานคร : นานมีบุ๊คส์พับลิเคชันส์, ๒๕๕๖.

วิชฌุ เครื่องงาม. **ความหมาย ลักษณะและโครงสร้างของกฎหมาย**. เอกสารการสอนชุดวิชา **ความรู้เบื้องต้นเกี่ยวกับกฎหมายทั่วไป** สาขานิติศาสตร์ มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช หน่วยที่ ๑. นนทบุรี : สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช, ๒๕๒๕.

วิสาร พันธนะ. **เอกสารการสอนชุดวิชากฎหมายอาญา ๑ : ภาคบทบัญญัติ**. สาขานิติศาสตร์ มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช. พิมพ์ครั้งที่ ๑๗. นนทบุรี : สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช, ๒๕๕๖.

หยุด แสงอุทัย. **ความรู้เบื้องต้นเกี่ยวกับกฎหมายทั่วไป**. พิมพ์ครั้งที่ ๑๒. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ประกายพริก, ๒๕๓๘.

(๒) วารสาร :

พระพลากร สุ่มงคโล (อนุพันธ์). “นโยบายการเรียกเก็บภาษีมรดกของไทย : ความเท่าเทียมทางสังคม”. **วารสารวิชาการธรรมทรรศน์**, ปีที่ ๑๖ ฉบับที่ ๒ (กรกฎาคม - ตุลาคม ๒๕๕๙).

พระศราวุธ นนทะพา. “กระบวนการเรียนรู้เพื่อพัฒนาศักยภาพตนเองตามแนวทางพระพุทธศาสนา”. **วารสารสถาบันวิจัยพินลธรรม**, ปีที่ ๒ ฉบับที่ ๒ (กรกฎาคม-ธันวาคม ๒๕๕๘).

วัน สุวรรณพงษ์. “หลักวิชาซีพนักกฎหมายสำหรับทนายความ”. **วารสารวิชาการธรรมทรรศน์**, ปีที่ ๑๖ ฉบับที่ ๒ (กรกฎาคม - ตุลาคม ๒๕๕๙).

(๓) สื่ออิเล็กทรอนิกส์ :

ชวลิต นักระบาด. **กฎหมายง่ายนิดเดียว**. แหล่งที่มา : https://www.facebook.com/permalink.php?story_fbid=163055570509824&id=163020813846633 [๙ พฤศจิกายน ๒๕๕๙].

วรชัย ทองไทย. **จดหมายข่าวประชากรและการพัฒนา**. แหล่งที่มา : <http://www2ipsr.mahidol.ac.th/newsletter/index.php/component/content/article/91-vol3-n06/140-vol33-n06-issue06> [๙ พฤศจิกายน ๒๕๕๙].

๒. ภาษาอังกฤษ

(1) Book :

Schaefer and Lamm. **Sociology**. U.S.A. : McGraw-Hill, 1992.